

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 18, Sayı 1 (Mart 2021), ss. 39-52

DOI: 10.1501/MTAD.18.2021.1.3

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Çağdaş Uygur Edebiyatında Roman

Erkin Emet

Ankara Üniversitesi (Ankara)

ÖZET

Roman, 19. yüzyılda ortaya çıkan bir yazım türüdür. Roman 20. yüzyılın başlarında yenileşme (Ceditçilik) sürecinin bir parçası olarak, Uygur yazınına girmiştir. Çağdaş Uygur Edebiyatında Romancılık tarihi ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı Edebiyat araştırmacıları, Uygur romancılığının 50 yıllık tarihe sahip olduğunu ileri sürüyor. Böyle olmasındaki sebep, 90 yıl önce yazılmış bazı romanların çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamış olması ya da çok geç ulaşmış olmasıdır. Ben bu yazımda Uygur romancılığının 50 yıllık değil, 90 yıllık tarihe sahip olduğunu örneklerle ortaya koymaya çalıştım.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Uygur Edebiyatı, Uygur Türkleri, Uygurlarda Roman, Doğu Türkistan, Çağdaş Uygur Edebiyatı

ABSTRACT

Novel is genre of narrative prose, appeared in 19th century. It took place as a genre in Modern Uyghur Literature in 20th century as a part of reform movement (jadidism). About the history of rise of the novel, there are several opinions in Modern Uyghur Literature. Some literature scholars claim that the novel writing has 50 years of history. The reason behind this opinion results from that many novels wrote 90 years ago could not reach today because of some socio-political reasons. In this study, my purpose is to show 90

years history of Uyghur novel writing with its examples.

KEY WORDS: Uyghur literature, Uyghur Turks, Novel in Uyghurs, East Turkestan, Modern Uyghur Literature.

1. Giriş

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında dünya çapında büyük değişiklikler ve yenilikler oluşmuştur. Bu yenilik ve gelişmeler, emperyalizme karşı millî kurtuluş hareketlerinin kuvvetlenmesi, feodalizme ve sosyal zulme, cehalete karşı, hürriyet, demokrasi ve yenilik fikirlerinin gelişmesi için yapılan mücadelelerin şiddetlenmesi, sanayi ve teknolojinin büyük adımlarla ilerlemesi neticesinde meydana gelmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde ve Türkistan'da başlayan bu inkılâp hareketlerine, emperyalist devletler tarafından parçalanan Osmanlı İmparatorluğu harabesi üzerinde büyük önder Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlatılan millî kurtuluş mücadelesiyle kazanılan büyük zaferler ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması büyük ilham kaynağı ve örnek olmuştur.

Birçok ülkede olduğu gibi bu dönemde Doğu Türkistan'da da "Ceditçilik" (Yenileşme), yeniden uyanma ve millî manevî kalkınma hareketleri canlanmaya başlamıştır. Bu yenilikler tabii olarak edebiyat sahasına da yansımıştır. Doğu Türkistan Uygur Edebiyatında da zulüm, adaletsizlik, cehalet ve hurafelere karşı hürriyet, adalet, demokrasi, kalkınma ve yenilik taraftarı olan önemli şair ve yazarlar ortaya çıkmıştır. Böylece Uygur Edebiyatında bu etkiler altında yeni bir edebiyat, yeni bir romancılık çağı açılmıştır.

2. Çağdaş Uygur Edebiyatında Roman Örnekleri

2.1. Çağdaş Uygur Edebiyatında Romancılığının Kısa Tarihçesi

Uygur Edebiyatında roman-hikâye türünün ilk örneklerinin 1933 yılında Alimcan Abdullah¹ tarafından yazılan "Dolkunlar Arisida" (Dalgalar İçinde) adlı romanla ortaya çıktığı söylenebilir. Uygur Edebiyatındaki ilk roman 1933 yılında Taşkent'te yayımlanmıştır. Uygur Edebiyatında romancılık, 90 yıllık tarihî süreç içinde, siyasî nedenlerle defalarca yavaşlama ve duraklama hatta durma dönemlerine girmişse de 1976 yılında diktatör Mao Zedong'un ölümünden ve Çin'de uygulamaya konulan açıklık politikasından sonra diğer alanlardaki yasaklar ve millî edebiyat üzerindeki yasakların da kalkmasıyla kısmen rahatlamıştır. Şöyle ki, eser yazması

¹ Alimcan Abdullah'ın gerçek adı Mömin Hemrayovdur.

yasaklanan, uzun yıllar hapsedilen ünlü yazarlardan Abdurrahim Ötkür, Turgun Almas, Nim Şehit, Zunun Kadiri ve Zordin Sabir gibi Yeni Uygur Edebiyatı'nın önemli yazarlarına konulan eser yazma yasağının kalkmasıyla Yeni Uygur Edebiyatında canlanma baş göstermiştir. Böyle bir durum altında, 1980'den sonra edebiyat, sanat ve romancılıkta biraz canlanma görülmeye, Doğu Türkistan'da yeni romanlar yayınlanmaya başlanmıştır. Mesela, 1980'den önce yalnız Şin Jiang Halk Neşriyatı, Pekin Milletler Neşriyatı Uygur Bölümü, Şinjang Maarif Neşriyatı mevcuttu. Bu yayınevlerinde çoğunlukla millî yazarların eserleri değil, Çince kitaplardan yapılan tercüme eserler neşrediliyordu.

1980'den önce mevcut olan yukarıdaki neşriyatlara ilaveten çok sayıda neşriyat kurulmuş ve Uygur Türkçesiyle çok sayıda edebiyat ve sanat dergileri çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Uygur şair ve yazarları eserlerini daha kolay neşredebilme imkanına kavuşmuş, Doğu Türkistan Çağdaş Uygur Edebiyatında, Mao devrine nispeten içerik, şekil ve tür bakımından gelişmeler görülmeye başlamıştır.

Çağdaş Uygur Edebiyatında romancılık tarihiyle ilgili de çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bazı edebiyat araştırmacıları, Uygurlarda romancılığın 50 yıllık tarihe sahip olduğunu ileri sürerek öyle olmasındaki sebep olarak, 90 yıl önce yazılmış bazı romanların, çeşitli sosyal ve siyasî sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamış olmasını ya da çok geç ulaşmış olmasını göstermektedirler. Uygur romancılığının 90 yıllık tarihe sahip olduğunu örneklerle ortaya koymaya çalışılacaktır.

2.2 Alimcan Abdullah ve İlk Romanı “Dolkunlar Arisida”

Uygur Türklerinde ilk roman yazan kişi Alimcan Abdullah, gerçek adı Mömin Hemrayevdir (1913-1955). Kazakistan Cumhuriyeti'nin Almatı bölgesindeki Uygur İlçesinde esnafılık yapan bir ailede dünyaya gelmiştir. Alimcan Abdullah, Almatı'da ilk ve orta okulu bitirdikten sonra, 1927 yılında Taşkent'teki Pedagoji Okulunda eğitimine devam etmiş, okulu iyi dereceyle bitirdikten sonra Sürhen Derya Oblastı Orta Okulunda edebiyat öğretmeni olarak bir süre çalıştıktan sonra, Taşkent'te Uygur Türkçesiyle yayınlanmakta olan bir gazetede muhabir olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde, pek çok edebi esere imza atmıştır. 1931 yılında “Eğir Künlerde” (Zor Günlerde), “Meydandin Avaz” (Meydandan Gelen Ses) adlı uzun hikâyeleri yayımlanmıştır. Alimcan Abdullah, 1933 yılında yazdığı “Dolkunlar Arisida” (Dalgalar İçinde) adlı romanı ile tanınmıştır.

Alimcan Abdullah 1936 yılında Özbekistan'da başlayan ‘büyük tutuklama’ esnasında tutuklanmış, hürriyetine kavuştuktan sonra Taşkent'teki Şark

Üniversitesinde eğitim alan yazar, 1937 yılında Sovyetler Birliği Yabancı Muhacirler Komitesi tarafından Özbekistan'dan sınır dışı edilmiştir. Doğu Türkistan'ın Yarkent şehrine geldikten sonra çok geçmeden yine tutuklanmış olup Yarkent'te bir yıl tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. 1939 yılından itibaren Kaşgar'da yayımlanmakta olan *Yeni Hayat* gazetesinde çalışmaya başlayan Alimcan Abdullah'ın, "Usta Alim" ve "Dolanı" mahlasları ile çok sayıda şiir ve makalesi yayımlanmıştır. Kendisi, Ekim 1945'te Çin merkezî hükûmetinde çalışan Mesut Efendi, İsa Efendi ve Muhammed Emin Efendi, General Zhang Zhizhong ile Urumçî'ye gelerek Doğu Türkistan Cumhuriyeti ile barış anlaşması yapma toplantısına katılmış, Uygurlar arasından çıkan bu üç ünlü milliyetçi Ürumçî'ye geldikten sonra, Temmuz 1946'da Doğu Türkistan Cumhuriyeti tarafı ile Çin merkezî hükûmetinin 11 maddelik anlaşmasına göre kurulan Sincan Eyalet Koalisyon hükûmetinde görev almıştır (Tursun 2020: 240). Yazar Alimcan Abdullah bu dönemde *Alga* (İleri) gazetesinin müdürü ve baş editörü olarak görev yapmıştır.

Komünist Çin Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra 1950 yılında Alimcan Abdullah, Şin jiang Petrol Ofisinin Başkanlık görevine getirilmiş, 1951 yılında devlet yöneticilerini Yetiştirme Okulunda okumuş daha sonra Bölge Kültür Başkanlığının Başkan Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Bu esnada onun "Canan" adlı drama eseri yayımlanmış, halkın beğenisini kazanmıştır. Alimcan Abdullah 1955 yılında Kurban bayramının arife günü bölge yöneticilerinin de katıldığı bayram ziyafetine iştirak etmiş, ziyafetten sonra geç saatlerde arabayla Turfan'a gitmek için yola çıkmış ve Dabançeng ilçesinden geçtikten sonraki dağlık yolda arabasının çukura düşmesi sonucu meydana gelen kazada hayatını kaybetmiştir. Alimcan Abdullah'ın yazdığı "Dolkunlar Arisida" (Dalgalar İçinde) adlı romanı Uygur Romanlık tarihindeki ilk eserdir (XÜJ 2008: 94).

2.3. Lütfullah Mutellip ve Onun "Davanlar Aşkanda" Adlı Romanı

İnkılapçı ve yetenekli şair Lütfullah Mutellip (1922-1945) Yeni Uygur şiirinin temelini atmakla kalmayıp, Uygur drama ve ressamlık sanatında da yeteneğini göstermiştir. Lütfullah Mutellip, Ürumçî'de çalıştığı dönemde, 1942 yılında Sovyetler Birliğinden gelen gezginlere tercüman olarak Doğu Türkistan'ın pek çok yerine gitmiştir. Döndükten sonra Ürumçî'de "Davanlar Aşkanda" (Dağ Geçitleri Geçildiğinde) adlı romanını yazmıştır ancak bu roman, 1945 yılında Aksu'da Milliyetçi Çin Hükümeti tarafından ateşe verilmiştir. 1952 yılında Pekin Merkezî İttifak Okulu tarafından Uygur öğrencilere Çince dersler için hazırlanan kitapta, Şair Lütfullah Mutellip'in "Davanlar Aşkanda" adında bir roman yazdığına dair bilgilere yer verilmiştir. Maalesef bu roman günümüze kadar ulaşmamıştır. Uygur Edebiyatı

için büyük bir kayıptır. Tanınmış şair Lütfullah Mutellip, Uygur edebiyatında roman yazan ikinci yazar sayılmaktadır.

Lütfullah Mutellip, aynı zamanda Yeni Uygur Edebiyatı'nın, ileri görüşlülüğüyle bilinen, en ünlü ve vatansever şairidir. Bütün şiirlerinde Uygurların bağımsızlığı, halkın özgürlük mücadelesini dile getirmiştir. 1944 yılında yazmış olduğu "Yıllara Cavap" (Yıllara Cevap), "Yaşas Üçün Küreş" (Yaşamak için mücadele), "Hiyalçan Tilek" (Hayal Dolu Dilek) adlı şiirlerinde halkı savaşıma çağırmıştır. 18 Eylül 1945'te arkadaşlarıyla birlikte Çin yönetimi tarafından idam edilmiştir (Emet 1998: 96).

2.4. Muhammet Emin Tohtayov ve Onun "Kanlık Yer" Adlı Romanı

Muhammet Emin Tohtayov (1920-1969), aslında tanınmış bir fotoğraf sanatçısıdır. Kaşgar'da fakir bir ailede dünyaya gelmiş, 1936 yılından 1938 yılına kadar Ürümqi'de Öğretmen yetiştirme okulunda okumuştur. 1938 yılından 1942 yılına kadar Şinjiang Gazetesinin fotoğrafçılık okulunda okumuş, bitirdikten sonra mezun olduğu okulunda çalışmaya başlamıştır. Muhammet Emin Tohtayov, 1943 yılında vatansever şair Lütfullah Mutellip aracılığıyla yer altı gençler örgütüne katılmış ve bundan dolayı çok geçmeden tutuklanmıştır. 1945 yılında hapisten çıktıktan sonra Kaşgar'a gidip orada da bir süre kalan Tohtayov, 1946 yılında Şanghay'a gidip sinema eğitimi alır. 1947 yılında Şanghay'dan Doğu Türkistan'a döndükten sonra, Gençler Sanat Topluluğunda çalışmıştır. 1948 yılında Hong Kong'a gidip kısa dönem eğitim aldıktan sonra, tekrar Şanghay'a gidip *Tengritağ* adlı fotoğraf dergisinde çalışan yazar, 1951 yılında Doğu Türkistan'a dönerek Şinjiang (Doğu Türkistan) Sinema Stüdyosunda ve daha sonra Şinjiang Şarkı ve Dans topluluğunda çalışmıştır ve 1969 yılında hastalık yüzünden vefat etmiştir.

Muhammet Emin Tohtayov, "Kanlık Yer" (Kanlı Yer) adlı romanını, Komünist Çin, Doğu Türkistan'ı işgal etmeden önce 1947-1948 yıllarında yazmış, daha sonra Kaşgar'da uzun yıllar çalışmış olan Şao Yüen adlı bir Çinli, romanı Çinceye çevirip yayımlamak vadiyle ondan almıştır. Şao Yüen "Kanlı Yer" adlı romanı Çinceye çevirdikten sonra, kendisi Çin'e varınca *Kuzey-Batı Edebiyat Sanat Dergisi*'ne teslim etmiştir (Derginin adı daha sonra *Yenhe Dergisi* olarak değiştirilmiştir). Çin'de Komünist devrimi gerçekleşince Şao Yüen Malezya'ya kaçmış ve bu durum, Muhammet Emin Tohtayov'un yazdığı romanın kaybolmasına neden olmuştur. Tanınmış gazeteci, yazar Amannuri Abduresul "Kanlık Yer" adlı romanla ilgili şöyle yazmıştır: "1958 yılı yaz aylarında Edebiyat ve Sanatçılar Birliğinde benim "Tang Aldıda Tuğulğanlar" (Tan Atarken Doğanlar) adlı romanımla ilgili söz açıldı. Pek çok yazar ve şair, romanımı övdüler. Bunlar konuşulurken Muhammet Emin Tohtayov,

kendisinin de bir roman yazdığını, bir Çinlinin tercüme edip yayınlatacağını söyleyip Çin'e götürdüğünü anlattı. Fakat o fotoğrafçı olarak tanındığı için olsa gerek, onun roman yazdığıyla ilgili sözlerine kimse itibar etmedi. Hatta bazı kişiler onu şaka yapıyor zannetti." (Amannuri 2008).

1990'lı yıllara gelindiğinde Uygur Özerk Bölge Edebiyat ve Sanatçılar Birliği üyesi Abliz Naziri başta olmak üzere bir grup aydının çabasıyla "Kanlık Yer" adlı romanın Çincesinin, 1951 yılında *Kuzey Batı Edebiyat-Sanat Dergisi'*nde 4. ve 9. sayıları da dâhil olmak üzere yayımlandığı öğrenilmiştir. "Kanlık Yer" adlı romanı Mahmutcan İslam, Çince'den Uygur Türkçesine çevirip 1993 yılında yayımlamıştır. "Kanlık Yer" adlı roman yazıldıktan ancak 40 yıl sonra okurları ile buluşabilmiştir. Fakat "Kanlı Yer" adlı romanın yazarı Muhammet Emin Tohtayov, romanın yayımlandığını görememiştir. Tanınmış fotoğraf sanatçısı olmasının yanı sıra Uygur romancılık tarihinde roman yazmış üçüncü yazardır. Burada şunu da eklememiz gerekir ki, "Kanlık Yer" adlı roman, 178 sayfadan oluşan en kısa roman olabilecek bir özelliğe sahiptir (Ubet 2002: 205).

2.5. Amannuri Abdurusul ve Onun "Tang Aldıda Tuğulğanlar" Adlı Romanı

Yazar, şair ve senarist Amannuri Abdurusul, Ekim 1938'de Artuş'un Boyamet kasabasında doğmuş. 1943 yılından 1949 yılına kadar Ürüncü şehrinde ilkokul 5'e kadar, 1949 yılından 1953 yılına kadar da Ürüncü Darülmuallemi ile Pekin İttifak Okulunda okumuştur. Mezun olduktan sonra hükümete bağlı "Yaçayka Turmuşı" adlı derginin baş editörlük görevini yapmıştır. 1961 yılından 1972 yılına kadar Hoten Vilayeti Medeniyet ve Maarif İl Müdürlüğünde görev yapan yazar, 1979-1996 yıllarını kapsayan emekli oluncaya kadarki süre zarfında, Ürüncü'deki Uygur Özerk Bölgesi Hükümetine bağlı kurumlarda çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Amannuri Abdurusul, Ürüncü Darülmuallemi'nde okuduğu yıllarda şiir yazmaya başlamıştır. Onun o dönemde yazmış olduğu "Vatan" adlı şiiri halk arasında çok sevilmiş, bazı şiirleri şarkı sözü olarak kullanılmıştır. Amannuri Abdurusul'un "Tang Aldıda Tuğulğanlar" (Tan Atarken Doğanlar) adlı romanı, "Nuzugum", "Turfan Partizanları" ve "Aşu Yıllarda" adlı film senaryoları yayımlanmıştır. Bunların dışında onun "Sergardan Bovak" (Sersen Bebek), "Tuprak Bêşida" (Kabir Başında) ve "Ahmet Efendim"² adlı hikâyeleri yayımlanmıştır. (Sultan 1997: 120)

---

² 1944 yılında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin Başbakanı Ahmetcan Kasimi'nin hayatının anlatıldığı hikâyedir.

Amannuri Abdurusul, “Tang Aldida Tuğulğanlar” adlı romanını 1956 yılında yazmaya başlayıp, 1957 yılının sonunda tamamlamıştır. Romanda, Milliyetçi Çin Hükümeti iktidar dönemindeki, yani 1940’lı yıllardaki Doğu Türkistan’ın genel durumu, Milliyetçi Çin hükümetinin Doğu Türkistan halkına uyguladığı baskı politikası, adaletsizlik ve hükümetin çürümüşlüğüne anlatılmasının yanı sıra Ahmetcan Kasımî başkanlığındaki Doğu Türkistan kurtuluş mücadelesinin Çin işgalci güçleri ile yaptığı siyasî mücadeleler de anlatılmıştır. Bunların dışında romanda Alim ve Çimengül gibi gençlerin, Doğu Türkistan’daki aydınları işgalci güçlere ispiyonlayan Turduş gibi hainlere karşı verdiği mücadeleler, özgürlüğe susanmış Uygur halkının Ahmetcan Kasımî başkanlığındaki bağımsızlık mücadelesi ile Doğu Türkistan Millî Ordusuna olan sevgisi de anlatılmıştır. Yazar, şair ve senarist Amannuri Abdurusul, “Tang Aldida Tuğulğanlar” (Tan Atarken Doğanlar) adlı romanını tamamladıktan sonra Bölge Yazarlar Birliğinin başkanı şair Teyipcan Aliyeye teslim ettikten sonra romanı; Abley Rozi, Erşidin Tatlık, Hamit Hösiyin ve Pettarcan Muhammedi gibi tanınmış yazar ve şairler de okumuştur. Onların hepsi ağız birliğiyle romanla ilgili şöyle demişlerdir: “Bu eser gençlere, çocuklara vatan sevgisi ve mücadele ruhunu aşlamak için çok önemlidir.” (Xüij 2008: 96). O yıllar sadece roman değil küçük hikâyelerin yayımlanması bile oldukça zor idi. Roman yazıldıktan hemen sonra aşırı sol siyasetin etkisiyle Uygur aydınlar tutuklanmaya, hapishanelere atılmaya başlanmıştır. Amannuri Abdurusul ise Hoten vilayetine sürgün edilenler arasındaydı. O, romanının kaybolmasından endişe duyduğu için, 1961 yılı güzünde Hoten’den Ürümqi’deki Yazarlar Birliğine mektup yazarak romanının kendisine göndermesini talep etmiştir. Tanınmış yazar ve şair Erşidin Tatlık Bey, 1962 yılının başında romanı ona geri gönderirken yazdığı mektubunda romanın iki bölümünü *Tarım* dergisinde yayımlamak istediğini, kendisine geri göndermesini ister. Amannuri Abdurusul Bey, Erşidin Tatlık’in dediği gibi yapmış ve romanın iki bölümünü tekrar gözden geçirdikten sonra, yayımlatmak üzere *Tarım* dergisine gönderir ama Çin’de yürürlüğe giren aşırı sol siyasetin etkisiyle baskıya verilmek üzereyken derginin 8. Sayısından çıkartılır.

Sonuç itibarıyla pek çok olumsuzluklar yaşamış olan “Tang Aldida Tuğulğanlar” romanı, 40 yıldan fazla geçen zamanın ardından, Kasım 1998 tarihinde, Şin Jiang Halk Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Amannuri Abdurusul, Uygur romancılık tarihine, dördüncü olarak roman yazan ve ilk çocuk romanı yazan yazar olarak geçmiştir (Xüij 2008: 97).

2.6. İbrahim Turdi ve Romanları

Yazar İbrahim Turdi, 1914 yılında Atuş şehrinde dünyaya gelmiştir. 1930 yılının

başında Doğu Türkistan'ın güneyinde patlak veren, çiftçilerin silahlı ayaklanmasına katılmıştır. 1937-1939 yılları arasında, Taşkent Tarım Enstitüsünün Semerkant'taki okulunda Ormancılık bölümünde okuyan Turdi, okulunu bitirip memleketine döndükten kısa bir süre sonra kültür- sanat alanında çalışmış. Bu esnada siyasi faaliyetlere katıldığı için de cellat Şeng Şisay hükümeti tarafından tutuklu kılınmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Üç Vilayet İnkılabını³ kollayan çeşitli etkinliklere iştirak eden ve Uygur Eğitim Derneğinin başkanlık görevini yapan yazar, daha sonra Gulca şehrine gidip 1944 yılında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetinin liderlerinden Ahmetcan Kasımî ve Abduselam Abbas'la görüşerek ve 1947 yılında Ürümçî'de kurulan koalisyon hükümetinde görev almıştır.

İbrahim Turdi, 1949 yılından sonra Halk Konseyi'nin Üyesi, Kültür ve Eğitim Konseyi'nin Müdür Yardımcısı, 1951 yılında Halk Teftiş Heyeti Başkanı, 1955 yılında Halk İşleri Nazırlığının Başkanı, 1957 yılında Yazarlar Birliği Başkan Yardımcılığı görevlerini yapmıştır. Komünist Çin hükümetinin, 1957 yılında başlattığı "Yerli Milliyetçiliğe karşı harekette" aşırı milliyetçi suçlamasıyla tutuklanmış ve Kültür İnkılabı döneminde ağır işkencelere maruz kalmıştır. Bundan dolayı Mayıs 1971'de 57 yaşında vefat etmiştir.

1940'lı yıllarda şiir yazmaya başlayan İbrahim Turdi, komünist devriminden önce yazdığı şiirlerinde, Milliyetçi Çin Hükümetinin Doğu Türkistan'da işlediği insanlığa karşı suçları dile getirmenin yanı sıra Doğu Türkistan halkının bağımsızlık isteklerini de dile getirmiştir. 1950'li yıllarda "Tentene" (Tantana) ile "Humahan" adlı destanları yayınlanmış ve toplumda büyük yankı uyandırmıştır. İbrahim Turdi, toplumsal kusurları, olumsuzlukları irdeleyen çok sayıda şiir de kaleme almıştır. 1960'lı yılların başında da bir roman yazmış, fakat kültür inkılabı dönemindeki aşırı sol siyasetten dolayı romanı ateşe verilmiştir. Onun bu romanı günümüze ulaşmamıştır.

Çağdaş Uygur Edebiyat tarihinde 1950 ve 1960'lı yıllarda roman yazan yazarlar yukarıda bahsettiklerimizle sınırlı değil. Örneğın Abdulaziz Mahsum tanınmış şairlerden biridir. Ömrü boyunca çok sayıda şiir yazan ama şiirlerinin çoğu yayımlanmamış olan Abdulaziz Mahsum, romanlar da yazmıştır ve aşırı sol siyasetin yüzünden romanlarının da kaybolduğu bilinmektedir.

³ Üç Vilayet İnkılabı: Doğu Türkistan'ın kuzeyinde başlayan bağımsız mücadelesidir. Bunun neticesinde 12 Kasım 1944 tarihinde Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmuştur.

3. Çağdaş Uygur Edebiyatı Romancılığında Yeni Dönem

3.1. Uygur Romancılığında Canlanma Dönemi

Uygur Edebiyat tarihi kitaplarında Uygur romancılığının 50 yıllık tarihe sahip olduğu ileri sürülür. 1970'lı yıllara gelindiğinde ise Keyum Turdi'nin romanları yayımlanmaya başlar. Keyum Türdi'nin "Kızıl Tağ Etikide" (Kızıldağ Eteğinde) adlı romanı, 1974 yılında yayınlanır ve bu roman 1970'lı yıllarda yayımlanmış ilk roman sayılmaktadır. Daha sonraki yıllarda Keyum Turdi'nin "Köreşçan Yıllar" (Mücadele Yılları), "Cimcit Cung'gariye" (Sessiz Cung'gariye) ve "Süzük Asman" (Açık Gök Yüzü) adlı romanları yayımlanmıştır (Polat 1991: 150).

1976 yılında Mao'nun ölümünden ve Çin'de uygulamaya konulan açıklık politikasından sonra, diğer alanlardaki yasakların kalkmasıyla, millî edebiyat üzerindeki yasaklar da kısmen kalkmıştır. Eser yazması yasaklanan, uzun yıllar hapsedilen ünlü yazarlardan Abdurrahim Ötkür, Turgun Almas, Nim Şehit, Zunun Kadiri, Erşidin Tatlık ve Zordin Sabir bu dönem Yeni Uygur Edebiyatı'nın önemli yazarlarındandır. Bunlara konulan eser yazma yasağının kalkmasıyla Yeni Uygur Edebiyatında canlanma başlamıştır. Böyle bir durum altında, 1980'den sonra edebiyat, sanat eserleri ve etkinliklerinde biraz canlanma görülmeye, Doğu Türkistan'da yeni yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Mesela; 1980'den önce yalnız Şinjiang Halk Neşriyatı, Pekin Milletler Neşriyatı Uygur Bölümü, Şinjiang Maarif Neşriyatı mevcuttu. Bu yayınevlerinde çoğunlukla millî yazarların eserleri değil, Çince kitaplardan yapılan tercüme eserler neşrediliyordu.

3.2. Uygur Romancılığında Hızlı Gelişme Dönemi

1980'den önce mevcut olan yukarıdaki neşriyatlara ilaveten Şinjiang Sıhhiye Neşriyatı, Yaş-Ösmürler Neşriyatı (Gençler Neşriyatı), Şinjiang Fen-Tehnika Neşriyatı (Fen ve teknoloji Neşriyatı), Şinjiang Katnaş Neşriyatı (Ulaştırma Neşriyatı), Kaşgar Uygur Neşriyatları tesis edildi. Edebî dergilerin sayısı çoğaldı. Örneğin, Edebiyat ve sanatla ilgili dergilerden Özerk Bölge Yazarlar Birliğine bağlı *Tarım* dergisi, *Şinjiang Milletler Edebiyatı* dergisi, *Kövrük* (Köprü) dergisi, Kültür Dairesine bağlı olan *Uygur Sanatı* dergisi, Halk Edebiyatı Araştırma Kurumunun yayın organı *Miras* dergisi, Şinjiang Halk Neşriyatı tarafından neşredilen *Bulak* (Pınar), *Çolpan* (Yıldız), *Dünya Edebiyatı* mecmualarını sıralayabiliriz. Bunların yanı sıra her bir vilayet ve şehirde neşredilen *İli Deryası*, Kaşgar'da neşredilen *Kaşgar Edebiyat ve Sanatı*, Turfan'da neşredilen *Turfan Edebiyatı*, Kumul'da neşredilen "*Kumul Edebiyatı*", Aksu vilayetinde neşredilen *Aksu Edebiyat-Sanatı*, Hoten'de neşredilen *Yeni Kaştéşi Dergisi*, Korla

vilayetinde neşredilen *Bostan* dergisi, Ürümçi Yazarlar Birliğine bağlı *Tengri Tag* dergisi, Ürümçi Kültür Dairesine bağlı olan *Nasrettin Hoca* dergisi gibi yerli ve millî dergiler de süreli yayın olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Uygur şair ve yazarları, eserlerini daha kolay neşredebilme imkanına kavuşmuşlar ve Uygur romancılığının gelişmesinde çok önemli rol oynamışlardır.

Çağdaş Uygur Edebiyatı, 1950-1960 veya 1970’li yıllarda tümüyle Çin ordusunu ve Çin rejimini övme temelini kurulmuştur. Her türden edebî eser, Çin Komünist Partisi ve hükümetinin her çeşit siyasetine methiye okumak, siyasi vazifeleri yerine getirmeye çalışmakla sınırlandırılmıştır. Edebâ eser ile siyasi eser arasında hiçbir fark kalmamıştır. 1980’li yıllardan itibaren Çağdaş Uygur Edebiyatı’nda tarihî konular ağırlık kazanmaya başlamış, Uygur yazar ve şairleri, Uygurların vatanperverlik ve millî şuurunu güçlendirmek, kendine toplumuna olan güvenini artırmak için Doğu Türkistan tarihinde önemli yeri olan tarihî olayları ve tarihî kahramanları edebî eser yoluyla gün ışığına çıkarmaya gayret etmiştir. Tarihî konulu roman, hikâye piyes, destan ve şiirlerde, Uygur Türkleri başta olmak üzere Doğu Türkistan halkının hürriyet mücadelesi, ana konu olarak işlenmeye başlandı. Çoğunluğu tarihî nitelik taşıyan bu eserlere aşağdaki roman ve destanları örnek gösterebiliriz:

“Siyasetçi yazar Seyfettin Azizi’nin “Satuk Buğrahan” adlı romanı, tanınmış şair ve yazar Abdurrahim Ötkür’ün yazdığı “İz”, “Oyđan’đan Zemin” (Uyanan Topraklar), “Abdulkadir Damolla Hekkide Kisse” adlı romanları, Yazar ve şair Hevir Timur’un “Baldur Oyđan’đan Adem” (Erken Uyanan Adam), yazar Abdusattar Hamidin’in “Aşu Künlerde” (O, Günlerde) adlı romanı, yazar Turdi Samsak’ın “Ahirettin Kelgenler” (Ahiretten Gelenler), yazar Abdullah Talip’in “Çala Tekken Ok” (Tam İsbet Etmeyen Mermi), yazar Ahat Turdi’nin “Unutulđan Kişiler” (Unutulanlar).”

Bu romanların hepsi hacimli olup geneli 450 sayfanın üzerindedir. Romanlar içinde en hacimli olanı ise, 1008 sayfalık “Satuk Buğrahan” adlı eserdir. Romanların böyle uzun olmaları da yazarların modern roman sanatından çok, geleneksel hikâye anlatımını tercih ettiklerini göstermektedir. Romanlardan sadece biri, polisiye romandır: O da yazar Zunun Tahir’in yazdığı “Sırlık Dilo” (Esrarlı Olay) adlı romandır. Ancak bu romanda da ele alınan tarihî dönem, 1980’li yıllardır. Romanda görevlerini savsaklayan tembel devlet memurları ile görevlerinin kendilerine sağladığı gücü, şahsî çıkarları için kullananlarla, görevlerini dürüst bir şekilde yaparak gerçekleri ortaya çıkaranlar anlatılmıştır. Bu roman dışındakilerin hepsi tarihî romanlardır.

Bu tip tarihî konuları işleyen eserlerden başka, vatan millet sevgisini işleyen lirik şiirler ve sevgi muhabbet şiirleri de Uygur edebiyatında yer almaktadır. Bunlardan

Şair Tayıpcan Ali'nin 1981'de yazdığı "Millet Hakkında" başlıklı şiir dikkat çekicidir. Şair bu şiirinde şovenizmi reddetmekte, milletler arasındaki eşitlik ve beraberlik fikrini savunmaktadır. Ayrıca 1966-1976 arasındaki Kültür Devrimi'nde Mao yönetiminin icra ettiği Çin şovenizmini tenkit etmektedir.

Çağdaş Uygur Edebiyatındaki gelişmelerin başında, edebiyat türü ve şekli bakımından meydana gelen değişiklikler gelir. Çağdaş Uygur Edebiyatı 1950'li yıllardan 1970'li yılların sonlarına kadar şiir esas olmak üzere hikâye, drama ve destanlarla sınırlı kalmıştır. 1978 yılına kadar sadece birkaç roman neşredilebilmişti. Bu dönemdeki romanların çoğu Çince ve Rusçadan çevrilmiş romanlardı. *Şin Jiang Maarifi Gazetesi*'nin 23 Ocak 2001 tarihindeki sayısında yayınlanan yazar Yalkun Rozi'nin yazdığı "Uygur Yazarlar Kaç Roman Yazdı?" konulu makalesinde 50 yılda yayınlanan 85 tane romanın listesi verilmiş. O tarihten bugüne kadar yayınlanan roman sayısı ise 200 adete ulaşmıştır (XÜJ 2008: 97). Bu, çağdaş Uygur Edebiyatındaki büyük bir gelişmedir.

Aynı zamanda Çağdaş Uygur Edebiyatında senaryo türü de gelişmeye başlamıştır. Şimdiye kadar çok sayıda senaryo yazılmış ve bunlar televizyonlara dizi ve film olarak çekilmiştir. Yukarıda bahsettiklerimizin ışığında görüldüğü gibi, 1970'li yılların sonları ve 1980'li yılların başlarından itibaren Doğu Türkistan Uygur Edebiyatı'nda yeni gelişmeler yeni edebi olaylar kendini göstermeye başlamıştır.

Bu bahisten yola çıkarak diyebiliriz ki, zengin ve orijinal bir kültür tarihine sahip olan Uygur Türkleri kendilerine yapılan asimilasyon ve baskı siyasetlerine rağmen öz mevcudiyetlerini, kültür, edebiyat ve geleneklerini kuvvetli bir mücadele sayesinde muhafaza etmekte ve geliştirmektedirler.

3.3. Uygur Romancılığında Duraklama Dönemi

Çin Halk Cumhuriyeti, 11 Eylül olayından sonra Doğu Türkistan'da takip ettiği politikasını sertlik istikametinde değiştirerek, Doğu Türkistan aydınları, yazar ve şairlerinin çeşitli konularda, özellikle tarihî konularda eser yazmalarına yeni kısıtlamalar getirmeye başlamış, bilhassa 2008 tarihinden sonra çeşitli yönetmenliklerle yazar ve şairlerin üzerindeki sansür ve takip daha da sıkılaştırılarak kitaplar toplatılmıştır. Çok sayıda yazar, Çin komünist rejimi tarafından, "Pan-Türkist", "aşırı dinci" ve "aynılıkçı" diye suçlanarak, onlara baskı ve tehdit siyaseti uygulanmıştır. Çin yönetiminin demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmayan bu siyasî tedbirleri, Doğu Türkistan Uygur Edebiyatı'nın gelişmesini baltalamış, edebiyat ve tarih ilminde yeniden durgunluk hatta gerileme devri başlamıştır.

Bugün belki de en acil mesele, Doğu Türkistan'daki "yeniden eğitim" diye

adlandırılan merkezlerde veya toplama kamplarında iki milyona yakın Uygur ve Kazak Türkünün tutulmasıdır. Şimdiye kadar toplama kampları ve hapishanelere atılan 450 yazar, şair ve Türkolog tespit edilebilmiştir. Çin 2017’de binlerce Uygur Türkünü “yeniden eğitim” kamplarında veya politik eğitim merkezlerinde toplamaya başlamıştır. Kamplar, çeşitli etiketlerin ardından 2017’nin başında resmî olarak Profesyonel Eğitim Veren Okullar olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

Toplama kampına atılan çok sayıda şair ve yazar vardır. Bunların içinde yazdığı bir roman ve şiirinden dolayı 16 yıl hapis cezası alan öğrencim Dr. Perhat Tursun’u örnek olarak vermek istiyorum. Yazar ve şair Dr. Perhat Tursun, 2018 yılında tutuklanmış ve 16 yıl hapis cezasına çarptırılan Dr. Perhat Tursun, 1969 yılında Doğu Türkistan’ın Artuş İlçesinde dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini Artuş İlçesinde tamamladıktan sonra lisans eğitimini Pekin Merkezi Milletler Enstitüsünde tamamlamıştır. 2011 yılında Pekin Merkezi Milletler Üniversitesinde Türkoloji dalında doktora unvan-payesini alan Tursun, doktorasını bitirdikten sonra eskiden çalıştığı Uygur Özerk Bölgesi Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Kurumunda çalışmaya devam etmiştir.

2012 yılında Amerika Birleşik Devletlerindeki "Haydén férrí" dergisinde Perhat Tursun’un bazı şiirlerini içeren bir makale yayınlanır, makalede Dr. Perhat Tursun’la ilgili şunlar yazılmıştır: "Dr. Perhat Tursun, şair, yazar aynı zamanda senarist ve araştırmacı olarak Yeni Uygur Edebiyatına çok önemli eserler kazandırmıştır. Onun eserleri Uygurlar arasında en fazla tartışma konusu olmuştur." (<https://www.rfa.org/uyghur/erkin-tiniqlar/perhat-tursun>). 11 yaşından itibaren şiir yazan Perhat Tursun, 1998 yılında onun "Muhebbet Lirikilerinden Yüz Parça" adlı şiir kitabı yayımlanmıştır. Perhat Tursun’un "Mesih Çölü" adlı hikâye kitabı ve "Ölüweliş sen’iti" (İntihar Sanatı) adlı romanı yayımlanmıştır. Onun romanı da Uygur Türkleri arasında tartışma yaratmıştır.

Perhat Tursun’un 2006 yılında yazdığı "Tarım Deryasi" (Tarım Nehri) adlı şiirinde şöyle yazar:

"Huddi Tarım süyidek,
Biz muşu yerde başlan’ğan
Muşu yerde tügeymiz.
Biz héç yerdin kelmigen,
Héc yerge barmaymiz. "

Bu şiirin anlamı şöyledir: "Sanki Tarım suyu gibi, biz burada başladık, bu yerde öleceğiz, biz başka yerden gelmedik, başka yere de gitmeyeceğiz."

Dr. Perhat Tursun, "Tarım" adlı bu şiirinde; Tarım nehrinin suyu gibi Uygurların

doğduğu yerin Doğu Türkistan olduğunu, dolayısıyla biz burada doğduk burada öleceğiz, biz, yani Uygur Türkleri, başka bir yerden bu topraklara gelmedik, hiçbir yere gitmeyeceğiz diyerek Doğu Türkistan'ın ezelden beri Uygur Türklerinin toprağı olduğunu vurgulamıştır. Onun bu şiiri işgalci Çin hükümetini rahatsız etmiş olsa gerek ki, Dr. Perhat Tursun hapse atılmıştır.

4. Sonuç

Çağdaş Uygur Edebiyatında ilk roman bazı edebiyat araştırmacılarının ileri sürüldüğü gibi 1970'lı yılların başlarında yazılmış değildir. Bazı edebiyat araştırmacılarının ileri sürüldüğü gibi Uygur Romanlık tarihi, 50 yıllık tarihe değil çok daha uzun bir tarihe sahiptir. Nitekim, Uygur Edebiyat tarihinde ilk roman 1930'lı yılların başlarında yazılmış olup bazı romanlar, çeşitli sosyal ve siyasî sebeplerden dolayı günümüze ulaşmamış olsa da günümüze kadar ulaşan romanlardan yola çıkarak Uygur edebiyatında romanların 90 yıllık tarihe sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- ABDURUSUL Amannuri, (1998) Tang Aldida Tuğulğanlar, (Tan Atarken Doğanlar), Şinjiang Halk Neşriyatı, Ürümçi.
- AMANNURİ, Polat (2008) Bizge Yétip Kelgen Romanlar (Bize Ulaşmış Romanlar) Asya Kindiki Gazetesi, 17 Nisan 2008.
- EMET, Erkin, (1998). *Çağdaş Uygur Şiiri Antolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- POLAT, Muhammet (1991). *Edebiyat ve Devir*. Şinjiang Halk Neşriyatı.
- Uygur Bugünkü Zaman Edebiyat Tarihi, (UBET) (2002). Ürümçi: Şinjiang Üniversitesi Neşriyatı.
- SULTAN, Azat (1997). *Bugünkü Zaman Uygur Edebiyatı Toğrisida*. Şin Jiang Halk Neşriyatı. Şinjiang Üniversite İlimiy Jurnili, (XÜİJ) 2008, sayı 4, s.95.
- TURSUN, Nabijan (2020). 1933 ve 1944 Yıllarında Kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyetleri Hakkındaki Kaynaklar ve Bu Kaynakların Değeri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, s. 240.
- TOHTAYOV, Mehmetemin (1993). *Kanlık Yer*. Ürümçi: Şinjiang Halk Neşriyatı.
- Uygur İnsan Hakları Projesi Raporu 2017.
(<https://www.rfa.org/uyghur/erkin-tiniqlar/perhat-tursun01312020235722.html?encoding=latin>)

Erkin Emet <https://orcid.org/0000-0001-6703-5150>

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sıhhiye, Ankara/Türkiye.

E-posta: emeterkin4@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 30 Kasım 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 15 Ocak 2021

E-yayın tarihi: 5 Temmuz 2021

Çıktı sayfa sayısı: 14

Kaynak sayısı: 11